

Erasme de Gònima, l'Oberkampf català

Reis Fontanals

Biografia d'Erasme de Gònima

Erasme de Gònima i Passarell va ser un fabricant d'indianes de la Barcelona dels segles XVIII i XIX que va aconseguir convertir-se en l'industrial més important i ric del seu temps. Les peculiaritats de la seva trajectòria com a empresari el converteixen –com deia Agustí Duran i Sanpere–, en «la figura més representativa de l'industrial barceloní de finals del segle XVIII i primeres dècades del segle XIX»¹.

L'enorme fortuna de Gònima va ser cèlebre en la societat barcelonina del seu temps, de manera que molt després de la seva mort el nom d'Erasme, o Arasma, encara caracteritzava algunes topografies urbanes. Però després va caure en l'oblit i durant molts anys fou un personatge desconegut, no sols en l'àmbit popular, sinó també per a la historiografia. Encara ara, quan l'obra de Gònima ja ha estat reivindicada com un dels elements destacables de la primera industrialització catalana, moltes facetes de la seva biografia són ignorades i controvertides.

Els detalls de la seva infància i de bona part de la seva vida es coneixen fonamentalment a partir d'una única biografia, escrita i publicada per un descendent seu que havia sentit les històries per via oral d'una àvia, besnéta d'Erasme de Gònima, a qui havia conegut personalment.² L'obra recull sobretot un seguit d'anècdotes que subratllen els fets considerats curiosos o espectaculars i que posen l'accent en les festes religioses, les parades militars, l'esplendor de la casa i la magnificència i les qualitats personals del biografiat.

NOTÍCIA BIOGRÀFICA

Erasme de Gònima havia nascut a Moià l'any 1746, fill de Mariana Passarell i de Josep Gònima i Puig, teixidor de llana. De la família moianesa se'n sap poc: un oncle sacerdot, Joan Antoni Gònima, mort el 1693, està enterrat a l'església parroquial i fou propietari d'una finca anomenada "La Gònima", que hauria donat el nom a la família.

1. Agustí DURAN I SANPERE, «Las indianas. A propósito de una exposición», *Barcelona. Divulgación histórica*, 1 (1944), pàg. 165. Més ampli: «Els teixits de cotó», dins *Barcelona i la seva història*, Barcelona, Curial, 1973, vol. II, pàg. 307.
2. ERASMO DE IMBERT, *Erasmus de Gónima (1746-1821). Apuntes para una biografía y estudio de su época*, Barcelona, 1952. Jorge REYES PLANAS, «Moyá, cuna de hombres ilustres. Erasmo de Gónima, 1746-1821. Entrevista con su descendiente Erasmo de Imbert, biógrafo del primero», *La Tosca*, Moià, any X, 106 (febrer 1956).

Quan ell era encara un nen, es va traslladar amb els pares i germans a Barcelona. Conta el seu biògraf que la família va fer el viatge a peu des de Mojà i que, arribats a la ciutat, es van instal·lar en una casa de la parròquia del Pi. Quan el jove Erasme tenia onze anys va començar a treballar d'aprenent de pintador a la fàbrica d'indianes que els germans Francesc i Fèlix Magarola tenien al carrer dels Tallers. Gònima, que no havia pogut anar a escola i era analfabet, amb els primers salaris es va pagar un *domine* que l'ensenyés a llegir i escriure.

Amb els Magarola s'especialitzà en la composició dels colors. Va treballar més de vint anys a la seva fàbrica, es va guanyar la confiança dels amos i aviat va tenir-hi responsabilitats directives. L'any 1766 es va casar amb Ignàsia Coll, filla del fabricant d'indianes Joan Coll, de Manresa. Va passar força temps encara fins que Gònima no es llancés a muntar la seva pròpia fàbrica, i quan ho va fer, va mantenir una relació de gran afecte cap als seus mestres, els germans Magarola, als quals més tard, ja enriquit, va prestar diners en alguna ocasió.

L'any 1780 va passar l'examen de la Junta de Comerç per registrar-se com a fabricant i poc després, el 1783, va començar a construir la seva fàbrica en uns terrenys que havia comprat al carrer del Carme, vora la Riera Alta. Al costat de la fàbrica va edificar la casa familiar que encara es conserva, luxosa a l'interior però austera de façana. Una gran torre amb rellotge adossada a l'edifici marcava els horaris de la feina, cosa que fou, a més, una novetat molt apreciada al barri. El prat d'indianes, d'una extensió equivalent a uns 60.000 m², el va posar a Sants, vora la carretera de Nostra Senyora de Port.

Erasme de Gònima i Ignàsia Coll van tenir una única filla, Josepa, que es va casar amb Domènec de Janer, comerciant d'Esparreguera i fill d'un metge d'Igualada. D'aquest matrimoni van néixer tres noies i un noi, també de nom Erasme, que es va convertir immediatament en l'hereu del patrimoni Gònima, i amb més motiu a partir de la mort prematura dels pares Janer, que van deixar els quatre fills a càrrec de l'avi Erasme quan l'hereu només tenia onze anys.

L'any 1791 Erasme de Gònima, com altres fabricants, va aconseguir el títol de cavaller que tant anhelava i que li va permetre afegir la preposició "de" al seu cognom i utilitzar un escut d'armes decorat amb motius relacionats amb les indianes. L'ennobliment li va costar 57.000 rals i li va comportar el menyspreu de la petita aristocràcia barcelonina, que veia de mal ull el luxe i l'ostentació que manifestava el nouvingut. Entre ells, el baró de Maldà, que feia un seguiment força maliciós de les seves activitats, i va plasmar en el *Calaix de sastre* un munt de comentaris, totalment mancats de simpatia, gràcies als quals s'han conegut algunes notícies curioses de la vida de Gònima.

En els anys finals del segle XVIII, la riquesa d'Erasme de Gònima havia arribat al seu punt més alt. Cap al 1790 va comprar un casal agrícola a Sant Feliu de Llobregat i el va reconvertir en una mansió, encara existent avui, força canviada a l'interior,³ amb un magnífic jardí on no mancaven els canals i els jocs d'aigua. «El Versailles de don Erasme», com en deia irònicament el baró de Maldà,

3. Des de 1907 és un convent de monges franceses que hi fundaren el Col·legi del Bon Salvador. Vegeu: M. Luz RETUERTA JIMÉNEZ, *La fam de terra dels fabricants de Barcelona. El cas d'Erasme de Gònima al Baix Llobregat, 1790-1821*, Sant Feliu de Llobregat, Centre d'Estudis del Baix Llobregat, 2010.

era famós per les seves festes.⁴ Malgrat això, la finca no va deixar de ser mai una explotació agrícola que durant un llarg període de temps va proporcionar rendes a la família.

Tant aquesta torre com la casa familiar del carrer del Carme de Barcelona van ser millorades i remodelades en diferents ocasions. Ambdues tenien frescos als salons, i els de la casa de Barcelona es conserven encara. Durant anys es va creure que els havia pintat Josep Bernat Flaugier, però amb tota probabilitat els va elaborar Marià Illa, un artista també remarcable que va treballar a la casa amb la col·laboració d'altres pintors, dauradors i escultors com Pau i Francesc Quatrecases, Jaume Picanyol o Anton Feu. És cert, però, que hi va existir alguna relació entre Gònim i Flaugier ja que es conserva una factura de 1813, any de la mort del pintor, que la seva vídua presentava a Gònim per dos quadres encara no cobrats que havia pintat el seu marit.

La vida de luxe que es portava a ca l'Erasme, com era popularment conegut, queda plasmada en la documentació conservada sobre despeses en vestit, alimentació, obres, joies i altres assumptes domèstics. Per posar un exemple, l'any 1790 Erasme de Gònim va pagar al seu sabater 112 parells de sabates comptant les de la seva família directa, alguns parents i el servei de la casa. També són reveladors els documents sobre les despeses en menjars, que en algunes ocasions es compraven ja cuinats. No sols són indicatius del nivell de vida de la família Gònim, sinó que mostren també la varietat dels gustos gastronòmics del final del segle XVIII i principi del XIX en una casa burgesa. Com deia el baró de Maldà al *Calaix de sastre*:

...la majoria de nobles no poden fer el mateix que D. Erasme: vestits, taules ben servides, delicades viandes, refrescs, músiques i adornaments dins de casa seva.

Quan Gònim va morir estava construint una luxosa residència per al seu nét al carrer de Santa Anna. La casa, que tenia jardí propi, no s'ha conservat, però la documentació indica que Gònim no va estalviar despeses en l'edificació ni la decoració. Les pintures foren encarregades aquest cop a Bonaventura Planella.

D'altra banda, Erasme de Gònim exercia la caritat de manera pública, quasi ostentósament, contribuïa a l'olla dels pobres en temps de caresties, feia esplèndids donatius benèfics, sufragava obres públiques o implantava a la seva indústria algunes formes de protecció per als obrers molt avançades per a l'època, com el pagament íntegre del salari quan els seus obrers eren mobilitzats per les guerres, per posar un exemple tret de la seva biografia. També sembla que se'l podria relacionar amb un pla de noranta cases obreres que s'havien de construir al carrer de la Riera Alta, davant mateix de la seva fàbrica, projecte de Pel·legrí de Bastero, presentat a l'Ajuntament de Barcelona el 1786.⁵

4. Vegeu l'article de Rosa CREIXELL i Teresa-M. SALA, «L'elogi de la quotidianitat. La finca dels Gònim a Sant Feliu», *L'Avenç*, 292 (2004), pàg. 12-16; així com l'article «Retrat de família: els secrets dels Gònim», *Barcelona Quaderns d'Història*, 12 (2005), pàg. 179-193.

5. Vegeu l'article de Jaume Artigues en aquest mateix volum.

Un manuscrit anònim de 1821, que devia ser una necrològica dedicada a Erasme de Gònima, explica que:

...[Gònima] hablando muy familiarmente con el amigo de su confianza le decía muy a menudo: mi dinero es para los Pobres, Dios me ha hecho su administrador [...] una parte para ellos, otra para mi gasto y la otra parte que mi heredero puede vivir con decencia.⁶

Les seves manifestacions de religiositat eren també públiques i magnificades per la premsa de l'època, com la reconstrucció de l'altar major de la veïna església de Sant Llàtzer, la seva contribució a la beatificació de sant Josep Oriol en els primers anys del segle XIX, o l'apadrinament d'un musulmà que s'havia convertit al catolicisme.

Gònima devia ser un home planer en el tracte amb la gent, sobretot amb els seus treballadors, als quals convidava de vegades a les seves festes. Això produïa l'escàndol de la noblesa de la ciutat, i molt especialment del baró de Maldà, sorprès i inclús ofès que un home ennoblit es relacionés d'aquesta manera amb gent humil:

Ficada que té el tal don Erasme la senyoria al cap, ha volgut fer veure al públic sa bisarria i desinterès en lo gran festí que ha donat en sa torre en Sant Feliu, del qual tots sos dependents de sa fàbrica n'han disfrutat, per ser membres d'un cos, vull dir que ell antes ho era; i que no's desdenya de tractar-los, i els amics, com antes de cavaller.⁷

Gònima va morir als 75 anys arran d'un accident. Malgrat el seu estatus i les seves nombroses activitats públiques, anava a la fàbrica diàriament per supervisar els seus negocis. Allà es trobava l'abril de 1821 experimentant amb noves combinacions de colors quan va esclatar una caldera. De resultes de les ferides sofertes va morir uns dies després.

ACTIVITAT EMPRESARIAL⁸

Barcelona, al final del segle XVIII, s'havia convertit en un centre industrial molt actiu. Es creaven tallers d'estampació en qualsevol local on una sola persona bastava per produir indians. Quan l'any 1778 la Junta de Comerç va intentar fer un inventari dels obradors d'indians establerts a la ciutat, les unitats d'estampació eren tan petites i nombroses que era impossible localitzar-les totes. Una idea aproximada del nombre d'establiments i dels operaris que hi treballaven la pot donar el resultat de l'enquesta que va fer l'any 1785 la Companyia de Filats de Cotó per iniciativa del bisbe de Barcelona, Gabino Valladares, que pre-

6. CREIXELL i SALA, «L'elogi de la quotidianitat.... Les autores hi citen aquest text procedent del manuscrit anònim *Apuntes de la vida de Dn Erasmo de Gónima para poner el diario, que el editor pondrá lo que le parezca*, que forma part del fons personal d'Ignasi de Janer i Milà de la Roca (AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), 5D).

7. Rafael D'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ, *Calaix de sastre, III, 1795-1797*, editat per Ramon Boixareu, Barcelona, Curial, 1988, pàg. 123.

8. Reis FONTANALS, «Erasme de Gònima, el primer empresari modern», *Modilianum*, 31 (2004), pàg. 19-34.

tenia saber quants nois entre 7 i 15 anys treballaven a les fàbriques, a fi d'ocupar-se que rebessin catequesi. Segons el resultat, en un total de 100 fàbriques examinades hi havia 2.151 nois d'aquestes edats.⁹

En la major part d'aquests obradors d'indianes només es feia estampació de llenços de cotó o lli que es compraven normalment en altres països europeus; només les indústries més potents van incorporar la filatura i el tissatge al procés de producció.

Erasme de Gònima es va preocupar d'aprendre francès i en diverses ocasions va viatjar a França i Suïssa per conèixer altres fàbriques. L'any 1785 va anar a Montpeller, i a Marsella el 1796. Des d'allà va enviar a la seva esposa l'única carta que es conserva escrita totalment de la seva mà; un text directe, lacònic, en català, amb una ortografia pròpia d'un home no gaire il·lustrat però que fa una interpretació concisa i exacta de la França postrevolucionària:

Marsella, 15 octubre de 1796.

Ignàsia. Arribà[r]e[m] en ésta aí bespre sens nobedat, gràcies al Sr. lo que fareu a saber a las casas dels demés companys. An Domingo que diga al sr. Regen que lo quem ba recomanà no ni a de bo ni dolent per ser enterament quantra lo estil de bestir de la Fransa, pues se guardaria bé de aixir ningú bestit de gala, ni menos res de bolearse distingir, pues tots bolen ser yguals.

Celebreré que estigueu bons. Recados de tots. Erasme Gonima

Anys després, la seva filla Josepa i el marit, Domènec de Janer (el Domingo de la carta), feren un llarg recorregut per França fins a París, on, segons les factures conservades a l'arxiu familiar, no deixaren de comprar teixits i vestits, i probablement també degueren visitar algunes fàbriques per l'interès que tenia Gònima de saber com anava la competència francesa i quines novetats podia incorporar a les seves empreses barcelonines.

Una gran part dels seus teixits estampats es comercialitzava en el mercat espanyol, i una altra part, que solia ser de menor qualitat, es venia a les colònies americanes. Gònima tenia, amb dos socis més, una fragata anomenada *San Erasmo*, popularment coneguda com *La Barcelonesa*. Entre 1796 i 1814 va fer regularment el recorregut de Barcelona a Mèxic i Cuba, carregada amb indianes però també amb aiguardent, ametlles, paper, mitges de cotó, blondes, etc., i tornava a Barcelona amb productes americans, fonamentalment materials tintoris, com el pal de campetx, sucre i cacau. També va participar en la fragata *Purísima Concepción*, que anava a Veracruz portant indianes del gust americà i altres mercaderies.¹⁰ Els beneficis solien ser extraordinaris i van constituir una part molt important dels seus ingressos.

A més de la fabricació de teixits de cotó, Gònima comprava cotó filat i robes a França, Hamburg, Londres, Holanda i Suïssa, fonamentalment llenços, que estampava i després venia a diferents parts de la Península, sobretot a Catalunya,

9. Vegeu BC (Biblioteca de Catalunya), *Gònima*, document 47/4.

10. Vegeu el copiador de cartes de la fragata (BC, *Gònima*, 41/6), digitalitzat a <http://mdc.cbuc.cat/cdm4/document.php?CISOROOT=/manuscritBC&CISOPT=30339&REC=1> [consulta: 14 abril 2011].

però també a Cadis, Sevilla, Màlaga, Madrid, Múrcia o Salamanca. Ell mateix reconeixia que a la seva fàbrica es feia de tot:

Il y a beaucoup d'années que dans mes manufactures il se fabrique de tout, à savoir: en filatures, en tissus et impressions de cotton...¹¹

En començar el segle XIX, la fàbrica d'indianes de Gònima ja era la més important de Barcelona i sens dubte de Catalunya. El mes de novembre de 1802 els reis d'Espanya, Carles IV i Maria Lluïsa, d'estada a Barcelona, la volgueren visitar. Un autor anònim relata aquesta visita que va agafar Gònima desprevingut i el va obligar a improvisar uns guarniments i catifes formats per peces d'indianes:

Recorrieron SS. MM. y AA. los talleres de la fábrica observando a los trabajadores de pintado, a los dibuxantes, pinceladores, y las máquinas de hilados, y demás obradores y operaciones relativas a todas las maniobras de la manufactura; manifestando siempre quanto se interesan en los adelantamientos de la industria nacional. Escogió la Reyna N. S. y la Serenísima Princesa de Asturias, algunas piezas de pintados: enteróse el Rey N. S. del número de gente allí ocupada, que pasan de quinientas personas, entre ellas unos doscientos muchachos que en tan tierna edad aseguran su subsistencia con su trabajo. De todo se manifestaron SS. MM. muy satisfechos: dignándose mostrar el aprecio que les merecían vasallos tan útiles.¹²

La visita reial va quedar també reflectida en l'obra d'Antoni Bonaventura Gassó, secretari de la Junta de Comerç, que augmenta encara més el nombre de treballadors de la fàbrica:

[...] en el solo establecimiento de hilados, tejidos y estampados de Don Erasmo de Gónima que el Rey, los Reyes Padres y la Real familia honraron con su presencia y muy detenido examen, 800 a 1.000 individuos de toda edad y sexo encontraban su ocupación y sustento.¹³

Antoni de Bofarull, en la seva *Història de Catalunya*,¹⁴ dedicava també algunes ratlles a la visita reial a la fàbrica de pintats d'Erasme de Gònima. Cal dir que una nòmina de 800 a 1.000 treballadors significava un nombre elevadíssim per a una fàbrica d'indianes en aquella època.

Erasme de Gònima, com els altres fabricants catalans, va patir les conseqüències de les guerres amb França i Anglaterra, que des del final del segle XVIII i començament del XIX van convertir l'Atlàntic en un mar perillós. La mateixa fragata de Gònima, *La Barcelonesa*, havia estat presa per uns corsaris anglesos el

11. 12 d'octubre de 1816. Carta de Gònima a Luvin Bauwens, de Gant (BC, *Fons Gònima/Janer*, document 98/1). La traducció seria: «Fa molts anys que a les meves manufactures es fabrica de tot, a saber: filatures, teixits i estampats de cotó...».

12. *Relación de las diversiones, festejos públicos y otros acontecimientos que han ocurrido en la ciudad de Barcelona desde el 11 de setiembre hasta principios de noviembre de 1802*, Barcelona, Roca, 1802, pàg. 25 i 26.

13. Antonio Buenaventura GASSÓ, *España con industria fuerte y rica*, Barcelona, 1816, pàg. 75 i 76.

14. Antonio de BOFARULL, *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, Barcelona, 1876-1878, vol. IX, pàg. 490.

1801 i duta fins a Jamaica amb totes les seves mercaderies. Però sobretot la Guerra del Francès, la més llarga i violenta, va suposar una forta aturada de l'activitat industrial i la interrupció, en part, de les relacions comercials de Gònima amb Amèrica i també amb els països europeus.

A partir de l'any 1815, acabada l'ocupació francesa, la fàbrica d'Erasme de Gònima seguia oberta però funcionant a baixa intensitat arran de la crisi del sector, que ell atribuïa als anglesos, «que inundan todo el reino de sus géneros y pintados con toda libertad, y estas fábricas están paradas».¹⁵ Es va veure obligat a rebaixar els preus de les seves indies perquè «estoy tan corto de fondos que prefiero perder dinero para mantener la poca fábrica que tengo corriente y si por todo el año que estamos no se mejora la cosa serraré las puertas de mis fábricas para no acordarme jamás de ellas».¹⁶

Els negocis americans de Gònima es van ressentir especialment amb les guerres d'emancipació, que li estaven fent perdre molts diners, i es lamentava amargament al seu amic Magí Marí: «ojalá que yo jamás me hubiera acordado de las Américas pues que ellas son el motivo que me allo pobre!».¹⁷

ACTIVITAT CORPORATIVA I INNOVACIÓ TECNOLÒGICA

Per donar resposta a la pressió que exercien sobre el govern central els comerciants i fabricants catalans, es va fundar l'any 1758 la Reial Junta de Comerç de Barcelona, continuadora de l'antic Consolat de Mar i organisme cabdal en el progrés tecnològic de la indústria tèxtil a Catalunya. La Junta va actuar com a impulsora de les innovacions, va estimular la invenció de maquinària i va difondre les millores entre els fabricants, controlant els nous invents i concedint el finançament necessari per a la seva extensió.

Després d'aquest primer pas, el 1771 els principals fabricants cotoners de Barcelona van constituir una associació, la Companyia de Filats de Cotó, renovada el 1783, amb l'objectiu de comprar la matèria primera a millor preu i repartir les despeses de la seva manufactura. El cotó així adquirit es distribuïa entre una xarxa de filadores que treballaven als pobles i ja tenien experiència anterior en la filatura de la llana. Les dones rebien el cotó en floca i el retornaven net i filat per al proveïment de les fàbriques barcelonines. La Junta de Comerç va mantenir vincles estrets amb la Companyia de Filats ja que els seus membres sovint eren comuns i a més necessitava regularment els seus informes experts sobre la qualitat de les innovacions que oferien els inventors de màquines.

Erasme de Gònima, que acabava de construir la seva fàbrica en el moment del relleu de la Companyia de Filats, va entrar de seguida a formar-ne part i en va ser un dels directors. De la mateixa manera, per l'estreta vinculació que tenia amb la indústria i el comerç, va ser elegit vocal de la Junta de Comerç l'any 1802, justament en el període culminant de les activitats de la corporació.

A través de la Companyia de Filats i la Junta de Comerç, Erasme de Gònima estava assabentat de les millors condicions de la producció i de les novetats que

15. BC, Fons Gònima/Janer, llibre 26.

16. BC, Fons Gònima/Janer, llibre 26: carta al seu agent a Madrid, Magí Marí, 6-I-1816.

17. BC, Fons Gònima/Janer, llibre 26: 24-I-1816.

es podien introduir en la maquinària. Bon coneixedor de la realitat de la indústria cotonera catalana, va intentar influir en la política econòmica de la monarquia espanyola a través dels informes i les peticions que la Companyia de Filats adreçava a Madrid demanant mesures proteccionistes per afavorir la indústria i el comerç català; demandes i memorials que Gònima va firmar juntament amb altres fabricants, com Joan Rull, Joan Canaleta o Llorenç Clarós, també directors de la Companyia.

La seva posició li va donar un coneixement profund dels problemes i de les necessitats del sector, i el seu potencial inversor li va permetre ser dels primers a aplicar els avenços tècnics a la seva indústria.

L'any 1785, per exemple, un "maquinista" (o enginyer) francès, anomenat Bessière de Montrosier, ofería a la Junta una màquina que havia muntat a la fàbrica de Marià Sans i s'estranyava que a les fàbriques de Barcelona no s'hagués adoptat encara el cilindre de Vaucanson i s'utilitzés en canvi una màquina basta que donava un llustre molt ordinari als llenços pintats. L'informe d'avaluació de Gònima, Rull i Canaleta enviat a la Junta de Comerç treia importància a l'invent de Bessière i assegurava que la màquina que ell deia innovadora ja la tenien les fàbriques dels Magarola, Serrallach i Vehils, i la del mateix Gònima.¹⁸

L'any 1815 els nord-americans Thorndike i Carroll van proposar a la Junta de Comerç establir a València una o més fàbriques de filar cotó amb la maquinària, els operaris i els utensilis que es feien servir als Estats Units i a la Gran Bretanya. Per a això exigien unes condicions d'exclusivitat durant dotze anys, llibertat per introduir cotó estranger i exempció d'impostos. La Junta va demanar aleshores un informe a la Companyia de Filats. El text, signat per Gònima, Rull i Clarós, ofereix en poques ratlles una panoràmica del que havia estat l'evolució de la manufactura del cotó a Catalunya i de les innovacions tècniques que s'havien introduït des de l'inici del segle XIX.

En aquesta memòria, Gònima, Rull i Clarós esmentaven el ràpid avenç a Catalunya de la indústria del cotó en els últims anys, malgrat la invasió francesa. El projecte –deien– de portar màquines, utensilis i operaris estrangers era molt antic i s'havia dut a terme totes les vegades que havia estat possible. Els fabricants, conscients de la importància de la maquinària en el progrés de la filatura del cotó, havien enviat experts a Suïssa, França i Anglaterra:

... y de las tres naciones traxeron máquinas, utensilios y operarios. En el año 1807 el Sr. conde de Cabarrús traxo a esta capital de las mismas fábricas de Inglaterra y Francia todos los operarios, máquinas y utensilios necesarios para la formación de una fábrica que abrazase los diferentes modos de hilar que usaban las dos naciones, para indagar por experiencia propia qual era el más ventajoso, y planificó su fábrica en esta ciudad [...], de manera que la nación se halla ya enriquecida con las mismas máquinas y utensilios de que se sirven en Inglaterra, Francia y Suiza para sus hilazas [...]. Tal vez ignoren los proyectistas que se hayan hecho aquí tales progresos, como que se use ya de los medios de agua y vapor en algunas ciudades y pueblos del Principado

18. BC, Junta de Comerç, XXIII/12.

para dar el uniforme movimiento a esta nueva especie de máquinas. En esta ciudad Dn Pablo Ramón e Hijo construyó una máquina de vapor para dar el movimiento a las de hilar; pero como el beneficio que le resultaba de este auxilio no le indemnizaba de los muy crecidos gastos del combustible por escasear aquí éste, se vió en la precisión de substituirle el de las mulas.¹⁹

L'informe afegia que hi havia igualment altres màquines que podien rebre el moviment per aigua o vapor, però els fabricants havien considerat més beneficiós utilitzar el treball de dones filadores, no solament per mantenir així una indústria que completava els ingressos de la pagesia, sinó també per l'alt preu del carbó que s'havia d'importar.

La introducció de maquinària nova a la fàbrica de Gònima i de millors en el procés productiu estan documentades des dels primers anys de la seva activitat com a empresari. Ja s'ha esmentat que havia viatjat per Europa per conèixer fàbriques estrangeres, però també rebia ofertes a títol particular de les novetats que apareixien i que li permetrien competir i destacar entre els altres industrials. Per exemple, el 1789, el seu agent a Laval li escrivia sobre un químic de Bordeus que havia inventat un sistema de blanqueig; fins i tot va enviar a Barcelona el seu fill amb una ampolla del nou producte i en va fer en secret una demostració a Gònima, que va trobar molt car el preparat, a base de manganès i potassa, i sembla que finalment no el va introduir a la fàbrica.

Si bé l'any 1785 Erasme de Gònima ja tenia a la seva fàbrica la màquina innovadora de Bessière, tres anys després hi instal·lava setze telers de teixir nous que havia comprat a Jaume Fàbregas i també per aquesta època va posar al seu prat d'indianes una màquina de treure aigua amb cavall i una altra màquina de picar.²⁰

Per l'informe de 1815 es revela que Gònima coneixia les màquines, els utensilis i els operaris que s'usaven a França i Anglaterra així com la màquina de vapor. El 1817, com a director de la Companyia de Filats, Gònima demanava a la Junta de Comerç protecció i finançament per a Fèlix Roure, un fuster ja reconegut per la Junta Nacional de Comerç que havia construït una màquina de fer metxa, una de les tasques preparatòries del cotó, amb la qual una sola dona podia treballar dues arroves diàries. En el memorial de sol·licitud, Gònima reconeixia que ell mateix ja tenia una d'aquestes màquines instal·lada a la seva fàbrica i que resultava més eficaç que les utilitzades fins aquell moment.

Per a la indústria dels estampats tèxtils, la màquina de cilindre, inventada per un escocès el 1783, va significar el començament de l'autèntica mecanització. Les planxes de fusta o coure amb què s'imprimien manualment els teixits van donar pas, lentament, als cilindres gravats amb els quals s'aconseguia una estampació contínua i ràpida que permetia produir més i amb una qualitat millor.

El cilindre era conegut a Catalunya des del final del segle XVIII però no es va utilitzar en el procés productiu fins després de la Guerra del Francès. L'any 1816, quan es començava a normalitzar la vida econòmica, l'industrial belga Bauwens, que havia introduït a Bèlgica la *mule jenny* i el cilindre d'estampar, va intentar

19. BC, Junta de Comerç XXXIII/55.

20. BC, Fons Gònima/Janer, 15/2 i 15/4.

que la fàbrica de Gònima, que considerava la «première manufacture de votre pays», li comprés aquest invent juntament amb la màquina de gravar els cilindres. Gònima, ja amb setanta anys i sense desig de gastar-se l'enorme suma que suposava la nova instal·lació, va refusar. Però malgrat aquest rebuig, Gònima va seguir de prop les vicissituds de la nova màquina que el seu amic Joan Rull sí que va comprar i va posar en funcionament amb enormes dificultats.²¹

Tots aquests exemples volen mostrar un Erasme de Gònima atent als canvis i a les innovacions tècniques aplicables a la producció de teixits estampats que, quan les seves possibilitats li ho permetien, introduïa ràpidament en la seva indústria. En aquest sentit, ha estat considerat un empresari modern, no tan sols per les mesures de protecció per als obrers que va instaurar a la seva fàbrica, sinó també i especialment perquè invertia una part important dels seus beneficis en innovació i renovació de la maquinària, sempre obert a aconseguir la utilització més eficient dels recursos.

EL TEMPS DE L'OCUPACIÓ FRANCESA

Entre el 1808 i el 1814, Erasme de Gònima no es va moure de Barcelona i, al contrari que altres empresaris que van emigrar o van tancar les seves manufactures, ell les va mantenir obertes; va reduir la producció i va escurçar el nombre d'operaris que hi treballaven, però seguien en marxa.

Les seves activitats socials també es van alentir sense desaparèixer del tot, i van continuar les festes i reunions a casa seva, on es deixaven veure sovint els oficials francesos, alguns dels quals havia hagut d'allotjar forçosament a la seva pròpia llar. Crec interessant reproduir aquí una carta que va rebre Gònima l'any 1809 d'un general francès que participava en el setge de Girona, en la qual s'entreveu, si més no, una gran camaraderia respecte als interessos dels dos personatges i un desig del francès, confessat obertament, que Girona caigués d'una vegada en mans franceses per poder trobar-se ells dos i acabar els seus negocis com a bons amics. Traduïda del francès la carta diu:

En el campament, sota Girona, el 7 de juny de 1809.

El general de Brigada Brenardy. Al senyor Arasme, negociant de Barcelona. Faig partir, senyor, Mr. Fouchon, el meu ajudant de camp, al qual he encarregat recollir els efectes que em són més necessaris. Li he encarregat també que us digui de viva veu que feu batre moneda amb la coberteria de plata que us he deixat per a tal efecte. La resta me la portarà per a ús meu. La plata l'enviareu al pagador de l'exèrcit de Barcelona, el qual us presentarà una carta de part meva amb aquest objecte. Us prego que tingueu la bondat de guardar-me la resta de les meves coses i el meu cotxe fins a la conquesta de Girona. Espero veure-us d'aquí dos mesos i abraçar-vos. Girona no podrà resistir. Aquesta vegada no serà com l'any passat. Les mesures que s'han pres

21. James THOMSON, «La introducció de les màquines *jenny* a Barcelona (1784-1789): les primeres etapes en la creació d'una tradició de construcció de maquinària», *Recerques*, 42 (2001), pàg. 125-146. Alejandro SÁNCHEZ, «Joan Rull i el cilindre d'estampar», dins Jordi MALUQUER DE MOTES (dir.), *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2000, pàg. 184-191.

i l'artilleria del setge són enormes. Girona serà nostra i jo tindrè l'honor de veure-us encara per donar-vos les gràcies i testimoniar-vos tot el meu reconeixement. Us demano que trameteu els meus respectes a la vostra esposa, el meu respecte a l'amable donya Marietta, a la seva bonica germana i a tota la vostra família. Disposeu de mi si us puc ser útil en alguna cosa i considereu-me el vostre devot amic. Brenardy²²

Encara va rebre Gònima fins al 1811 altres cartes d'oficials francesos que mostren la confiança i la cordialitat de les seves relacions. Quan el seu nét es va casar el 1813, es va celebrar una festa esplèndida en la qual no hi faltaren les autoritats franceses. Aquests fets i l'acceptació, en plena ocupació, de la direcció de la Casa de Caritat, es van considerar símptomes d'un acostament sospitosos a les forces invasores.

Un cop retirades de Catalunya les tropes franceses, van arribar les represàlies contra els col·laboracionistes, i sobre Erasme de Gònima van caure les sospites d'haver estat favorable als ocupants. La notícia la dona el dietari de Ramon Ferrer, *Barcelona cautiva* i és recollida per la biografia que publicà Erasme d'Imbert.²³ Si bé no es pot assegurar que col·laborés amb els invasors, les simpaties cap als oficials francesos que freqüentaven la seva casa i eren convidats assidus de les seves festes no és discutible.

Tot plegat va crear-li una mala fama que es va plasmar inclús en unes dècimes populars. Així i tot, no el pogueren acusar mai d'antipatriòtic i no va patir les depuracions que afectaren altres simpatitzants de les idees que portava l'exèrcit de Napoleó.

No es pot saber si els nous principis de la França revolucionària van atraure la ment oberta de Gònima o si havia calculat que conservar bons lligams amb els uns i els altres seria el més beneficiós per als seus interessos. El fet és que va mantenir una posició ambigua durant l'ocupació, es queixava d'haver d'hostatjar oficials francesos però els convidava a les seves festes; acceptava càrrecs honorífics i protegia al mateix temps els elements de la resistència. Malgrat les sospites d'afrancesat, Gònima, que era cavaller i el principal fabricant del país, va aconseguir els avals suficients per no ser molestat per les autoritats del govern de Ferran VII.

El fons Gònima/Janer a la Biblioteca de Catalunya

L'ARRIBADA DE LA DOCUMENTACIÓ

L'any 1992 es van començar a ordenar els diferents paquets de documentació que formaven l'arxiu Gònima/Janer, guardats al dipòsit de l'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya. No hi havia informació oral ni escrita sobre com ni quan hi havien arribat, i el fet que estaven embolicats i lligats amb cordills reve-

22. BC, Fons Gònima/Janer, caixa 95/3.

23. IMBERT, Erasmo de Gónima..., pàg.123.

lava que mai se'ls havia aplicat cap tractament arxivístic. Una primera revisió va mostrar que els documents, de caràcter bàsicament econòmic i comercial, seguien una ordenació bàsica establerta en origen. Eren papers plegats que formaven lligalls amb un cert ordre cronològic o temàtic, sovint etiquetats. No hi havia cap inventari ni cap llistat que pogués servir de guia i l'estat de conservació era, en general, excel·lent.

La cerca efectuada a l'Arxiu Administratiu de la Biblioteca de Catalunya tampoc va donar llum sobre l'arribada d'aquest fons a la Biblioteca. Només hi constaven els importants donatius que va fer la família Janer, descendents d'Erasme de Gònima, de llibres diversos i edicions valuoses, especialment de la magnífica col·lecció *De Imitatione Christi* de Tomas de Kempis.²⁴

A partir de la biografia de Gònima publicada per Imbert es podia intuir una certa explicació. L'autor, en la introducció, quan parla dels motius de la seva obra i dels materials que havia reunit per confeccionar-la, manifesta:

A todo esto llegaron los años 1936-1938, en que tuve la desgracia de que unos “asiduos visitantes” se prendaran de las numerosas carpetas de mi archivo, que tan cuidadosamente conservaba. A pesar de las razones y facilidades que les dí y ante otras razones de parte de ellos, víme obligado a “regalarles” mis carpetas. En un instante me ví privado de todo aquel arsenal de documentos, preciosos para mí, y quedé, por consiguiente, desarmado para continuar lo que iniciara con tanta ilusión años atrás.

Com a resultat del Pla de Salvament de Biblioteques que va muntar la Generalitat republicana el 1936, es va recollir la col·lecció de la família Janer. Tal vegada entre els llibres dels Janer hi havia també els papers i lligalls del senyor Erasme. O tal vegada van arribar a la Biblioteca com a un dels molts decomissos que es van fer en aquells anys, dels quals no s'han conservat proves documentals. Són especulacions. El que es pot afirmar amb certesa és que el fons Gònima va ingressar a la Biblioteca de Catalunya en data insegura, probablement al voltant de l'any 1936, i que des de llavors i fins a l'any 1992 es trobava als seus magatzems tal com hi havia arribat.

EL FONS GÒNIMA /JANER I EL SEU TRACTAMENT ARXIVÍSTIC²⁵

El fons Gònima és un arxiu privat, de tipus essencialment econòmic, format per la documentació que va generar l'activitat personal i empresarial dels seus titulars, Erasme de Gònima i el seu nét, Erasme de Janer i Gònima. Ocupa 155 capses d'arxiu i 33 llibres, que fan un total de 17 metres de prestatgeria.

Són especialment interessants els documents relacionats amb el funcionament de la fàbrica d'indianes, els que parlen de la maquinària, l'àmplia correspondència comercial i els documents de la Companyia de Filats de Cotó. La

24. Més de 770 edicions de *De Imitatione Christi* de Kempis col·leccionades per Ignasi de Janer (1869-1919) i donades pels seus fills Dolors i Enric, entre 1936 i 1945.

25. Reis FONTANALS, «El fons d'Erasme de Gònima i d'Erasme de Janer (1765-1877)», *Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius*, 15 (tardor 1997).

documentació conservada d'Erasme de Janer té menor importància en l'aspecte industrial perquè aquest personatge, que inicialment va presidir la Comissió de Fàbriques de Filats i Teixits de Cotó, va liquidar després les seves fàbriques i va viure de rendes i d'altres negocis. Va ser alcalde de Barcelona el 1846, fou un dels fundadors de "la Caixa" i també membre i benefactor de diverses corporacions, entre elles la junta del Teatre Principal, per la qual cosa s'han conservat nombrosos documents d'aquesta institució entre el 1826 i el 1855.

Cal dir que la documentació personal del seu descendent Ignasi de Janer i Milà de la Roca va ser donada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Entre aquests papers hi ha alguns documents relatius a Erasme de Gònima que han estat consultats i utilitzats per alguns historiadors del personatge.

El fons documental es divideix en dos subfons: el d'Erasme de Gònima (1746-1821) i el d'Erasme de Janer (1791-1862). El subfons Gònima consta de documentació familiar i patrimonial entre la qual la comptabilitat domèstica ocupa un espai important amb nombroses factures i rebuts conservats de contribucions, lloguers, censos, censals, obres a les cases, pintors, escultors i dauradors, treballs agrícoles, misses i beneficència, honoraris d'advocats, i despeses de farmàcia, vestit, calçat i alimentació.

La secció de documentació fabril i comercial es refereix, d'una banda, a la fàbrica d'indianes, amb rebuts i factures de compres, feines d'operaris, comptabilitat, ordres de pagament, pagarés, llibretes de salaris dels treballadors i dels especialistes i setmanades del prat d'indianes. De l'altra, es refereix a la fàbrica de filats, amb balanços comptables, despeses de maquinària i jornals setmanals del cotó filat.

La documentació sobre maquinària que es pot trobar en aquest fons completa la importantíssima documentació sobre aquesta matèria de l'arxiu de la Junta de Comerç, també dipositat a la Biblioteca de Catalunya. Entre la documentació fabril del fons Gònima es troben informes sobre nous invents, com la màquina d'espinyolar cotó d'Antoni de las Carreras,²⁶ o els expedients sobre la "bomba de foc" o màquina de vapor de 1802 i 1803.²⁷ També hi ha documents sobre despeses de maquinària entre 1786 i 1800²⁸ i de manteniment de les màquines entre 1783 i 1807.²⁹

El comerç marítim ocupa també una part important d'aquesta secció, amb contractes de noliejament, assegurances, documents d'embarcament de mercaderies, pagament de drets, comptes de vendes i compra de gèneres, etc., a més d'una important correspondència comercial entre el patró i copropietari de la fragata *San Erasmo*, Jaume Soley, i el mateix Gònima, entre 1797 i 1808.

La documentació de la Companyia de Filats de Cotó (1783-1817) és bàsica per estudiar la formació i el desenvolupament d'aquesta corporació. S'hi troben els llibres comptables de compres de cotó i d'altres, i especialment les "representacions", memorials i informes enviats i rebuts, molts d'ells al rei, sobre mesures proteccionistes, sobre maquinària, sobre innovacions, impostos, contraban i

26. BC, Fons Gònima/Janer, 44/4 i 44/9.

27. BC, Fons Gònima/Janer, 45/9 i 45/10.

28. BC, Fons Gònima/Janer, 37/9 i 51/7.

29. BC, Fons Gònima/Janer, 53.

molts altres temes. En aquest bloc es troben també els documents de l'organització interna de la Companyia, les gestions del bisbe de Barcelona per fer catequesi als nens que treballaven a les fàbriques, les llistes de socis, el repartiment de cotó entre els socis, i les factures, rebuts i pagarés per la compra de cotó en floca i per les vendes de cotó filat. És també molt significativa la documentació sobre les filadores particulars, en diferents pobles de Catalunya, amb les dades dels lliuraments de cotó en floca i els retorns del cotó filat. La correspondència de la Companyia va de 1783 a 1819.

La correspondència general de Gònima s'estén entre 1785 i 1821, any de la seva mort, i ocupa 35 caixes d'arxiu. Gònima va mantenir relacions epistolars amb les principals ciutats manufactureres –Nantes, Marsella, Hamburg, Londres, París, Manchester, Zuric, Amsterdam, Lió, Bordeus...– però també amb ciutats espanyoles. A Madrid, Cadis i Sevilla hi tenia delegats permanents que l'informaven dels moviments comercials amb Amèrica i li feien comandes de gèneres. Dins aquesta correspondència s'han trobat nombroses mostres de teixits que donen una idea cabal de les qualitats i els dissenys dels estampats que es fabricaven a la fàbrica de Gònima. D'altra banda, en una època en què els assumptes privats i els econòmics no es distingien massa, les cartes donen també una visió general de la situació política europea, dels esdeveniments principals, de les modes en el vestir, de les epidèmies o dels moviments dels exèrcits.

El subfons d'Erasme de Janer no és tan voluminós com el del seu avi ni tan interessant de continguts, especialment pel que fa a la manufactura i les indïanes, tot i que Janer es va ocupar durant una temporada de la fàbrica dels Coll, els seus parents materns.

Vull destacar que aquest fons, junt amb el de la Junta de Comerç de Barcelona i altres fons comercials com el dels Alegre, converteixen l'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya en el centre documental més important pel que fa a la recerca sobre la industrialització, la innovació tecnològica, el comerç i les fàbriques a Catalunya durant els segles XVIII i XIX.

Per a l'elaboració de l'inventari d'aquest fons es va comptar amb l'assessorament del professor d'Història Econòmica de la Universitat de Barcelona, Dr. Àlex Sánchez, especialista en les indïanes i la manufactura del cotó en aquesta època. El seu consell va ser fonamental per identificar els documents i valorar-ne la importància.

Com ja he indicat, el fons Gònima/Janer conservava una certa ordenació original que es va respectar essencialment. A mesura que s'anava identificant el contingut, s'elaborava un quadre de classificació en el qual es definien primer les categories més generals i després les més particulars. El quadre no va quedar totalment fixat fins que no va concloure el procés de descripció de l'arxiu.

L'instrument de descripció que es va elaborar va ser un inventari analític, definit com aquell que descriu les unitats documentals donant les dades bàsiques de cada una d'elles, però sense arribar al nivell de detall i la profunditat descriptiva dels catàlegs. Així, per exemple, els memorials de la Companyia de Filats s'han descrit individualment, igual que les cartes; però les sèries de factures, rebuts o pagarés, o els coneixements d'embarcament, s'han descrit per sèries, ordenades simplement per cronologia.

L'any 1994 es posava a l'abast del públic l'inventari del fons d'Erasme de Gònima. Des d'aleshores han estat nombrosos els investigadors que l'han utilitzat per a les seves recerques. La finalitat principal ha estat l'estudi de la primera industrialització a Catalunya, les fàbriques d'indianes, la Companyia de Filats de Cotó, la correspondència comercial, la maquinària, el comerç amb ultramar, etc., però també ha servit per a estudis sobre la història de l'art, l'arquitectura, la vida quotidiana, l'alimentació i el vestit, les festes, el teatre, i un llarg etcètera.

D'ençà que l'inventari i els documents són a l'abast del públic –i ara a la web de la Biblioteca de Catalunya–, aquest arxiu ha fet més conegut aquest personatge barceloní que, amb els anys, s'havia anat desdibuixant de la memòria popular. Era un deure restituir-lo al patrimoni català, tant el de Barcelona, on va desenvolupar la seva activitat comercial i industrial, com el del seu Mojà nadiu. Els investigadors que han treballat i treballen en els seus papers han complert en gran part aquesta funció. L'any 2008 s'ha realitzat una pel·lícula reportatge sobre Erasme de Gònima que l'ha popularitzat encara més com al primer gran empresari català.³⁰

Erasme de Gònima, l'Oberkampf català

Erasme de Gònima ha rebut sovint l'adjectiu d'Oberkampf català per les similituds que hi ha entre la seva trajectòria i la del fabricant d'indianes alemany, naturalitzat francès, Christophe-Philippe Oberkampf. Oberkampf havia nascut el 1738 a Baviera, descendent d'una família de tintorers luterans instal·lats a Suïssa, on va aprendre l'ofici. El 1756 es va independitzar del negoci familiar i va entrar com a gravador en una manufactura d'estampats de Mulhouse (Alsàcia). L'any 1759, quan a França es va aixecar la prohibició de fabricar pintats de cotó, aquestes manufactures es van començar a implantar a tot el país, sobretot de la mà d'estrangers que coneixien les tècniques d'aquesta indústria. Oberkampf, amb un soci suís, creà aleshores una fàbrica d'estampació amb planxes de fusta a la vila francesa de Jouy-en-Josas, vora el riu Bièvre i prop de Versailles i París. Les primeres estampacions van tenir tant d'èxit que Oberkampf va haver d'ampliar la fàbrica. Vers el 1770 Oberkampf va incorporar una innovació tècnica important que li permetria augmentar considerablement la producció: les planxes de fusta es reemplaçaren per plaques de coure gravades, més lleugeres i que es podien fixar sobre cilindres. La seva empresa va ser la primera de França que mecanitzava l'estampació. Cap al 1774 el nombre d'obers de la fàbrica de Jouy arribava als 900 i el 1821, quan va morir Gònima i Oberkampf ja era mort feia sis anys, la fàbrica d'indianes de Jouy-en-Josas era la més gran d'Europa i ocupava 1.237 obrers.

La vida d'Erasme de Gònima presenta en efecte certs paral·lelismes amb la d'Oberkampf. Fills de la mateixa època i d'origen humil, ambdós estaven relacionats amb les manufactures dels teixits per llaços familiars; ambdós van apren-

30. Xavier JUNCOSA, *Erasme de Gònima*, 2008.

dre l'ofici treballant per altri i ambdós es van arriscar a muntar les seves pròpies fàbriques anys després. Tots dos van trampejar situacions polítiques difícils sense que això afectés la seva activitat industrial.

A diferent escala, tant Oberkampf com Gònima van ser innovadors i van estar atents a les millores tecnològiques que eren al seu abast per introduir-les a les seves indústries i en el comerç. És cert que Erasme de Gònima, ja al final, no es va atrevir a entrar en l'aventura d'implantar el cilindre a la seva empresa, en part per la seva edat avançada i sobretot pels costos de la nova màquina. I no estava mancat de raó si ho veiem amb la perspectiva de les dificultats que va tenir per aquest motiu la fàbrica de Joan Rull. Cadascun d'ells, tant Oberkampf com Gònima, en la seva proporció, van aconseguir un èxit espectacular en el món de la indústria de les indians, èxit que els va proporcionar un ascens meteòric, econòmic i social. Les seves fàbriques van ser les millors del país, tant per la qualitat dels seus productes com pel volum de treballadors que ocuparen. Tots dos van aconseguir el reconeixement públic dels seus esforços i, per la seva contribució a la riquesa dels seus països, ambdós foren premiats pels respectius governs: Oberkampf amb la Legió d'Honor, i Gònima amb un títol de noblesa.